

ՅԱԿԵԼՈՒԱԾ „ԱՐԱՐԱՏԻ“ 1904 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՀՐԷԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՆՈՒԱՆ ՆՈՐ ԳԻԻՏՐ

ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԿՈՌՈՂԱՆԵՐՈՒՄ

Проф. Р. ФЛЕОНСКИЙ

(Христ. Чтение 1897 թ. եր. 697—707)

Ըստ այսմ, գոնէ այժմ, Մերենպտայի ժամանակակից նորագիւտ արձանագրութեան անվիճելի միտքն այն է, որ իսրայէլեան ժողովուրդը այդ փարաւօնի օրով խիտ հարստահարութեան ենթարկուեց և նրա հացի ցանքսերը ոչնչացուեցին: Այս ապացոյցով Բիւրլիական (Ս. Գիւրք) պատմական նշանակութիւնը կախուած է այն բացատրութիւնից՝ թէ արձանագրութեան համեմատ իսրայէլեան ժողովուրդը այդ ժամանակ յատկապէս ո՛ր էր գտնուում: Այդ քանը եզրկատացի գրելը պարզ և ուղղակի չի ցոյց տալիս. նա իսրայէլացիներին անունը յիշեւորց առաջ Քանանի անունը առանձին տալով, կարող է մասամբ կարծիք առաջ բերել, թէ ուրեմն իսրայէլեան ժողովուրդը այդ ժամանակ ուրիշ երկրում էր գտնուում, օրինակ, Սինայեան թերակղզում, որի անբերրիութեան համար մասամբ ապացոյց են համարում հետեւեալ բառերը. «Նրա մէջ ոչ մի պտուղ չըկայ»: Այնու ամենայնիւ, անկասկած է, որ Մերենպտա փարաւօնի ժամանակ իսրայէլացոց բնակավայրը քանանացոց երկիրն էր և այդ ճշգրտւում է արձանագրութիւնը: Բանն այն է, որ եզրկատացի գրելը իւր գրութեան առաջին կիսում նկարագրելով փարաւօնի՝ Լիբէացոց վերայ տարած փառաւոր յաղթութիւնը, այնուհետեւ երկրորդ կիսում, այդ յաղթութեան իբրեւ հետեւանք, պատկերացնում է ձեռք բերած նշանաւոր արդիւնքները եզրկատուի թէ՛ ներքին կացութեան և թէ՛ նրա արտաքին դրութեան վերաբերութեամբ իրան շրջապատող երկրներում, որպիսի են. աղեղնաւոր ժողովուրդները, Լիբէան, Քեացոց երկիրը, Քօրը: Արձանագրութեան մէջ յիշուած այս քաղաքների և երկրների մասին ասուածների պատ-

մական միտքը բացատրելով՝ եզրկատարանները միաբերան ոլորն-
դում են, թէ Լիբէացիները հետ պատերազմից յետոյ, հարեան
երկիրը նուաճելու համար Մերենպտայի նոր արշաւանքի մասին
որ և է ապացոյց չը կայ: Սրանից հետեւում է, որ արձանագրու-
թիւն կաղմողը այդ քաղաքներն ու երկրները աւերուած ու
նուաճուած պատկերացնելով՝ ի նկատի է ունեցել այդ յաղ-
թութեան հետեւանքները աւելի մեկին, մարմնացած ներկայա-
ցնել հզրկատուի արտաքին դրութեան համար. հետեւաբար և,
եթէ նա խօսում է Իսրայէլի մասին, ուրեմն ներկայացնում է
նրան ոչ որպէս եզրկատուում գանուդ, այլ նրա սահմանից
դուրս: Այսպիսի եզրակացութեան ճշդութիւնը հաստատուում է
նրանով, որ այս ժողովրդի մասին խօսածից առաջ և անմիջա-
պէս յետոյ գրւում են այն քաղաքների և դաւառների անուն-
ները, որոնք անկասկած գտնւում էին Քանանում, որպիսին են.
Ասկազան, Գազեր, Յենոամ և Գոր:

Այս քաղաքների շարքում համաթուած Իսրայէլը, պէտք է
ենթադրել, որ նրանց մէջ էր ասլրում և ոչ այլ երկրում: Այս-
պիսով, յիրաւի, Մերենպտայի օրով իտրայէլեան ժողովրդի Քա-
նանում բնակավայրի մասին կարծիքը, արձանագրութիւնը արեւ-
մտեան վերձանողները, բացառութեամբ մի քանիսի, ընդու-
նում են: Եզրկատական պատմութեան մէջ դժուարալոյծ հար-
ցերից մեկը եզոզ հրէաների ելքի խնդիրը վճռելիս՝ այս եզ-
րակացութիւնը անշուշտ, մեծ նշանակութիւն ունի: Եթէ Մե-
րենպտայի ժամանակ երբայեցիք ասլրում էին Քանանում ար-
դէն որպէս առանձին քաղաքական միութիւն կամ համայնք,
արժանի առանձին յիշատակութեան եզրկատացի գրչի աչքում,
ուրեմն անհիմն է այն կարծիքը, թէ հենց այդ իսկ Փարաւօնի
օրով կատաղուեց եզրկատուից դուրս գալը: Թէև Մերենպտայի
թագաւորութեան տեսլութիւնը ճշդիւ յայտնի չէ, ⁽¹⁾ բայց,
յամենայն դէպս, շատ էլ երկարատե չէ. եթէ մինչև անգամ
ենթադրենք, որ իսրայէլացիք թողին եզրկատու Մերենպտայի ոչ
թէ 15, այլ 5-րդ տարին, երբ ծագեց Լիբէացոյ դէմ պատերազ-
մը, որի առաջ բերած իրարանցուցիմից կարող եղան օղտուել
հրէայք. եթէ, մինչև անգամ, այդ փարաւօնի թագաւորութիւնը
համարենք 30 տարի, հենց այս հաշուով էլ, աչքի առաջ ունե-

11) Մանեքոսի եզրկատական պատմութեան փաղաւածքի համեմատ Յուլիոս
Ալֆրիկիանոսը Մերենպտայի քաղաքաւորութիւնը 20 տարի է դնում. Սիւնեդոսը՝
40 տարի, եզրկատական յիշատակութեան ժամանակը 8 տարի. վերջուպէս
յայտնի է մի արձանագրութիւն, որ այս փարաւօնի իշխանութեան տարեկա
շաւ տարին 33 և ամենափոքրը 25 տարի է:

նալով անապատի քառանամեայ թափառումն, երբայցեք չէին կարող տեղաւորուած լինել Քանանում. և նոյն իսկ Մերենպտայի օրով, այնտեղ, որպէս առանձին ժողովուրդ, հաստատուն կայեան ունենալ: Այս պատճառով էլ նորագիւտ արձանագրութեան արեւմտեան ուսումնասիրողները Իօրայէլացոց մասին նրա ցուցմունքը համարելով զօրեղ ապացոյց, անհիմն են համարում այն կարծիքը, թէ եւքը կատարուել է Մերենպտայի օրով. ուստի թողնելով այդ, ակներև անհիմն կարծիքը, հակուեցին ուրիշ, աւելի հին, կարելի է ասել հայրենի⁴²⁾ աւանդութեանը, որով եգիպտոսից Նէքը կատարուած է աւելի վաղ ժԸ. հարստութեան փարաւօններէ ժամանակ⁴³⁾: Նորագիւտ ար-

42) Ակնարկում են աւաջին ֆրիստնեական ժամանակագիր Յուլիոս Ափրիկիանոսի, Եւսիբիոս Կեսարացու և Սինկեղոսի յայտնի կարծիքները:

43) Այսպէս Ստեյնդորֆը (Steindorf) նորագիւտ արձանագրութեան ցուցմունքին համեմատ քողնելով իւր կարծիքը, որով համարում էր, թէ Մերենպտայի օրով է եղել Ելքը, այժմ հաւանական է կարծում, որ Երաջեցիք Քանան խոսեցին մօտ 1400 թ. և ք. Ք. Ամենովիսիս Դ-ից յետոյ ժամանակներում, երբ եգիպտոսը բաժան բաժան էր եղի ներքին խռովութիւններով և իւր արտաքին յարապետութիւնների մասին շատ քիչ էր հոգում: Անգլիացի պրօֆեսոր Օրրը աւելի համարակ է յայտնում իւր միտքը և ներքում է կարծիքը թէ Ելքը Բամսու Բ-ի որդու օրով է եղել: Առ այս հիմք է առնում նա ոչ միայն նորագիւտ արձանագրութիւնը, այլ և ակներև է կացուցանում Բամսու Բ-ի որդու օրով դնելու ժամանակագրական ներքին անհերքութիւնը թէ, երբ Ելքը դրուի 1200 թ., ինչպէս կարծում են նորագոյն ժամանակներում, շատ կարճ միջոց կը մնայ Ելքի և Սողոմոնեան սաճարի կառուցման միջև: Եւ այդ միջոցը շատ կարճ է քովանդակելու երկու յայտնի կէտերի միջև կատարուած Բիբլիական (Ս. Գրքի) անցները: Ս. Գրքի համեմատ սաճարի կառուցումն ընկելով 965 թ. և. ք. Ք. դրա վերայ աւելացնելով Ելքից մինչև սաճարի շինութիւնը 480 տարի (Գ. Թագ. 2. 1.), գիտականը Ելքը համարում է (965+480=) 1445 թ. և. ք. Ք.: Այդ քիչը եգիպտոսի նոր պատմութեան համեմատ (Յու. Պիտի) ընկնում է Տաւմես Գ ի յաջորդ Ամենովիսիսի ժամանակը, որը, ըստ Օրրի, խառնակացիների տանջողն էր: Այս փարաւօնի 55 մեծաշիջիւնները, որ նշանաւոր էր քաղաքի պատերազմներով ու շինութիւններով, կարող է մասամբ համապատասխան լինել երաջեցիների քաղաքացուական արգելք դնելու միջոցին (Ելք ա.): Տաւմես Ա.-ի դուստր Խասաու-ն, որ մեծ ազդեցութիւն ուներ իւր հօր ու եղբոր ժամանակ, յետոյ երբ ինքն կառավարել սկսեց Տէրութիւնը, կարող է յիշեցնել Ս. Գրքի փարաւօնի աղբակն: Բայց, քանի Ս. Գրքի դեպքերը եգիպտականին մօտեցնելուց, անբաղդութիւնը թէ Ամենովիսիս Բ.-ն էր Ելքի ժամանակակից փարաւօնը, լուրի իւր համար ուրիշ աւելի պարզ է և վճռական ապացոյցներ: Եգիպտոսականները, եգիպտական հին տարե-

ձանադրութեան ազդեցութեամբ արևմտեան գիտնականների նոր ուղղութիւնը (չաւ ևս անգրագարծումն դէպի հայրերի աւանդութիւնը) ելքի ժամանակի մասին արժանի է ուշադրութեան ոչ միայն այն պատճառով, որ հաստատում է այդ արձանադրութեան կարևոր նշանակութիւնը, այլ յատկապէս նրա համար որ այն առիթ դարձաւ վերագառնալու դէպ ի ուղին, որով, գուցէ յիշուել, կը դիւրանայ ելքի ժամանակի վերաբերութեամբ Ս. Գրքի տարեգրութիւնը համաձայնեցնել եզրկատարանին: Այս մասին յիշուած հին ենթադրութեան գիտնական հիմունքները լծորդուած են մեծ դժուարութիւնների հետ եզրկատարանների պահպանուող տեղեկութիւնների պատճառով, և այն պատճառով, որ ենթադրութիւնը, թէ ելքը կատարուել է Մերենպտա փարաւօնի օրով, գեռ զօրեղ կերպով է առարկում: Նորագիւտ արձանադրութիւնը մասամբ լրացնում է այս թերին և որ ամենակարևորն է, տալիս է վերջինիս դէմ նոր, ուժեղ դէնք՝ որովհետեւ արմատացած թիւը հայեացքը մարդկային հետաքրքրութեամբ թե առած՝ արգելք էր լինում ճշմարտութեանը հասնելու: Այդ տեսակ (թիւը) հայեացքի հեռացումն գրաւական է ապագայում աւելի ուղիղ հասկացողութիւն մշակելու:

Նորագիւտ արձանադրութեան ըստերար ազդեցութիւնը արդէն երևում է արևմտեան գիտնականների կարծիքի յեղաշրջութեամբ, որոնք (գիտնականները) այժմ համոզուելով, որ ելքը կատարուել է Մերենպտա փարաւօնից առաջ՝ հաւանական են համարում, թէ Տել—Ամարնայի արձանադրութեան «աւելի»-ն իսկապէս երբայեցիք են: Թէ եզրկատացոյ 19-րդ հարստութեան սկզբում երբայեցիք արդէն Քանանումն էին՝ ապացուցանում է եզրկատարանների նոր գտած փաստը Ասերի ցեղի մասին: Եզրկատարան ընադրերում, որոնք նկարագրում են Սետա Ա-ի (19-րդ հարստութեան ա. կամ բ. փարաւօն) արշաւանքները Ասիայում, ի մասնաւորի՝ Արևմտեան Քանանի հիւսիսային կողմում, շատ անգամ է պատահում «Արու» կամ աւելի լրիւ՝ «Ասարու» կոչումն: Բնագրերից մէկի մէջ այդ անունը գրուած է Կադէս (Սրոնտ գետի մօտ Քանանից դէպ

գրութիւնը (միւլիէ 26 րդ հարստիւնը) յայտնի եղած ապացոյցների միջոցով կազմելու ահնաստ լինելը խոստովանելով, հարկադրուած են ուշ դարձնել այս կարծիքի վերայ էլ, համարելով նրան ոչ զուրկ մի քանի հաստատանքիւններից. յար ևս նման այն կարծիքներն, որոնցով ելքի ժամանակը դրուում է Տուսիս Բ.-ի, Տուսիս Դ.-ի և Ամենովիսի Դ ի օրերով:

և հիւսիս) և Մեզիզդո (Խորայէլի յայանի հովտում) անունները միջև: Իւր այս դրութեան համեմատ «Ասարու» անունը պէտք է, որ նշանակէր Լիբանանի լեռները և (Քանանի մէջ) Խորայէլեան հովտի միջև ատրածութիւնը: Եւ որովհետեւ Ասերի ցեղի դաւառը Ա. Գրքի համեմատ (Յետու Նաւ. ԺԹ. 24—31), բռնում է եգիպտական ընագրի ներկայացրածին համապատասխան Քանանի մասը, բաց յայտմանէ, որովհետեւ եգիպտական (Ասարու) և եզրայական (Աշեր, Ասիր) անունները միմեանց նման են, ուստի և ընական է եզրակացնել, թէ այդ անուններով յայտնին՝ Նոյն Ասերի ցեղն էր և Աեաի ժամանակ այդ ցեղը արդէն Քանանում էր ընակում: Ա. Գրքի աւանդածին համեմատ որովհետեւ Ասերի ցեղը Քանան է մտել միւս ցեղերի հետ միասին, հետեւաբար և Ասերի ցեղի Քանանի հիւսիսում դանուելը պէտք է ապացոյց համարուի միւս ցեղերի էլ այդ տեղ դանուելուն¹⁴⁾ ըստ այսմ, եթէ նորագիւտ արձանագրութեան համեմատ Խորայէլացիները արդէն ապրում էին Քանանում Մերենպտա փարաւօնի ժամանակ և Սիտա փարաւօնի ժամանակ էլ լիբան յիշուած Ասիրի ցեղը,—ուրեմն եգիպտոսից ելքը պէտք է որ կտաարուած լինի զբան նախընթաց 18-րդ հարստութեան ժամանակները. իսկ թէ այդ հարստութեան ո՞ր փարաւօնի օրով, այդ խնդիր է, որը լուծելու համար դեռ ապագայում պէտք է սպասեն, եգիպտաբանութեան դրական փաստերին:

Յամենայն դէպս, եթէ նոր արձանագրութիւնը ելքի խնդիրը, եգիպտական պատմութեան համեմատ, ուղղակի լծուել լուծն չի մերձեցնում, դոնէ զբան հասնելու համար հարթում ու մաքրում է ուղին:

Թարգմ. Յոսիկ Եսս.

14) Տուսիկ Գ.-ի արշաւագրերը նկարագրող եգիպտական յիշագրում դեռ պատահում են նրա նորածած Քանանի Խորայէլ և «Եկրաւ» ֆաղագների անունները. իսկ եգիպտաբանները այդ անուններով հասկանում են Ա. Գրքի նահապետներին, որոնց Քանանում շինելու մի ապացոյցն էլ այդ անուններն են համարում «Յուսիկ—Կի»=Յոսիկի. «Յակոր—Կի»=Յակովր (Վերջին վանկում Ե չափի կցիպս. (րա) անունը կարդացում է Լ. (սեւ ծան. 10.: «Էլ» բառը համարում է սոսուածային անուն, սոսուածային արական արայայի. Ծնն. ԺԳ. 22—Ասուած բարձրա՝ հրեային էլ կշիջն): Շատերը առաջ քերուած անունների այդ սեակ բացատրութիւնը չեն ընդունում: Յուսիկ—Կի Բրուգշը իւր պատմութեան մէջ «Իշպուր» է կարդում. մի ուրիշն էլ «Սաիիր» է բացատրում: Յակոր—Կի կարդացում է «Յակոր—Աա»: Ա. Գրքի պատմութիւնը յայտնելով որ նահապետները մեղք են քերել երկրի մասեր (Ծնն. ԼԳ. 18: ԻԳ. 17: ԽԹ. 22), լի առում քե նրանք որ և է ֆաղագ էլ հիմնած լինեն: